

Lüdercet látni. *Esetelemzés*²⁷⁰

Tematika: a látás mint tanult képesség; a hiedelemélmény legitimálása: a személyes és a lokális; élmény és reprezentáció: az élmény, a tér, az idő; a lüderc látogatása mint helyzet: a lüdercről való beszélés, a megszállotról való beszélés, beszélésterápia, attitűdök.

Terminológia: mentális képzelőerő kultiválása, narratív reprezentáció, megszállottság.

Az etnográfus narratívája

Zs.-vel 1994-ben beszélgettem. Akkor 82. életévében járt. A sorsa iránt érdeklődő friss ismerősnek szükségesnek tartotta elmondani fiatalokora meghatározó eseményét. Első udvarlója egy román legény volt. Román származása miatt szülei kelletlenül fogadták közeledését. A viszonyoknak váratlan baleset vetett véget. A fiú meghalt, és nem sokkal utána álomban látogatni kezdte szeretőjét. Zs.-nek nyugtalan álmai voltak. Halott kedvese kínoztta. Mikor a szomszédok elől sem lehetett már rejtegetni állapotát, a család szégyellni kezdte a helyzetet. Testvérei sürgették férjhezmenetelét, hogy véget vessenek a körülötte forgó szóbeszédnek. Édesanyja specialistához fordult segítségért. A román férfi megküzdött a lüderccel. Háromszor verte a földhöz, míg a lüderc megadta magát, és végleg távozott. Zs. nemsokára családot alapított.

A lüdercről (is) úgy kell írnom, hogy lüdercet soha nem láttam. Létezéséről úgy győződhettem meg, hogy terepútjaimon történeteket hallottam és gyűjtöttem róla. Ezekből tudom, hogy sokan találkoztak vele, sokan szenvedtek rontása miatt. Az etnológiában nem ez az egyedüli eset, hogy valami nemlétező realitássá válik. Azáltal, hogy kialakul a tőle való rettegetés, a folytonos rá gondolás, a rituális elhárítás és engesztelés, közismertté válnak azok a helyek, ahol váratlanul vagy sajátos ismétlődéssel megjelenik. Emberek közötti konszenzusok születnek arról, hogy milyen, mi az oka megjelenésének, hogyan lehet védekezni tőle. Ez a pontos, hagyományozott és alkalmazott tudás az, ami annyira valóságossá teszi, hogy emberi életek siklanak ki, emberek és nemzetségek jóhíre pecsétlődik meg miatta. Emóciókat vált ki, szabályozza, irányítja, meghatározza a viselkedést, átrendezi az emberek közötti viszonyokat. Az, ami nincs, egy idő után megszokottá, természetessé, létezővé válik.

Sokáig a sellőt is csábos alakjáról és énekéről tartottam számon. Mióta Richard de Haldingham 1276 és 1283 között készült térképét láttam, a sellő másfajta realitássá, a középkori ember világának részévé vált számomra is.²⁷¹ A térkép középpontjában Jeru-

²⁷⁰ Az esetelemzés korábban közölt változata: Keszeg V. 2002/2003.

²⁷¹ A térképet és értelmezését lásd Fónagy I. 1943: 204–208.

zsálem fekszik, tőle északra magaslik Babel tornya. A toronytól az Euphrates mentén bal oldalra haladva Noé bárkáját látjuk. A térkép szerinti alsó földrészen további térképészeti realitások: Germania, Francia, Scotia, Anglia, Hispania, Italia. Parisius egy gótikus, Róma egy román stílusú épületével kerül fel a rajzra. A térkép függőleges és vízszintes középtengelyének vonalát a középen derékszögben meghajló Mare Mediterranum jelöli be. Ebben a tengerben úszik, halfarkát bal kezével magasba emelve a sellő. Aki Haldingham mester térképén utazza be a Földet, nem tud nem találkozni vele. A kontextus, amelyben a sellő feltűnik, a bibliai és a földrajzi tények, evidenciák realitást termelő, realitássá avató intézményként hat. S ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy Richard de Haldingham azzal a kéréssel fordul a térképet szemlélő utókorhoz, hogy imádkozzék lelki üdvösségéért, semmi kétség sem fér ahhoz, hogy a sellő létezése a szerző számára is valóság volt. Tévedett volna a térképészítő? Ha igen, akkor sem önhibájából. Hiszen Pliniustól Kolumbusz Kristófig többen, szemtanúk számoltak be a hableányokkal való találkozásokról. A világot hódító Nagy Sándor maga is látott rabul ejtett sellőt. S ez bizonyára mindaddig így volt, amíg új térképek, új útleírások nem kezdtek másfajta realitást termelni.

S talán nem kevésbé érdekes az unikornis szarvának gyógyító hatása. Ez európai fejedelmek házi patikájában is megtalálható volt. Korábban Dániel próféta maga is említést tett róla (Dn 8,5). S találtak vele, beszéltek és írtak róla sokan, mindaddig, amíg Georges Cuvier be nem bizonyította, hogy az unikornis nemhogy eltűnt, de sosem is volt.²⁷²

Ezeket és a hasonló eseteket mégsem szükséges gondolkodás nélkül az emberi butaság kultúrtörténetének számlájára írunk. Hiszen épp az emberi kultúra, a kulturális viselkedés legmeggyőzőbb példái. A sellő, az unikornis és megannyi társuk az ember számára bizonyultak valóságosnak, azáltal, hogy létezőként kezelte őket. Emberek számoltak be a velük való találkozásról, emberek tapasztalták meg ártó és áldásos hatásukat. Az antropológia a mentális képzelőerő kultiválásának nevezi a hasonló kulturális folyamatokat (R. Noll 1985). Olyan szocializációs folyamat ez, amely során az egyén megtanulja kulturális közösségének realitásait. Látni kezdi, látni tudja mindazt, amit a környezetében élők a különböző helyzetekben látni, érzékelni tudnak. A szemiotika a maga műszavaival írja le a helyzetet.²⁷³ Az emberek közötti kommunikációs folyamatokban reprezentációk közvetítődnek. A reprezentációk és extenziójuk közötti kapcsolatot, szintén kommunikált hagyomány alapján, az ember teremti meg. A jelentéseket termelő és fenntartó kommunikációs cselekvés épp annyira tud forgalmazni extenzió nélküli reprezentációkat, mint elhallgatni evidenciákat.

Az alábbiakban azt a mezőiségi hagyományt tekintjük át, amely fizikai és pszichikai realitásként kezeli a lüdercet, s mint realitáshoz, viszonyulási formákat ír elő a társadalom és egyedei számára. Ezek a viszonyulási formák szervezik meg és működtetik a társadalmon belüli kapcsolatokat, írják át egyének életpályáját és élettörténet, határozzák meg

²⁷² A mondák, legendák, bestiáriumok állatairól: Farkas H. 1982.

²⁷³ A műszavak forrása: Terestyéni T. 1992.

az egyénnek a fizikai környezetében való viselkedését. E szándékkal azokat a munkákat folytatjuk és egészítjük ki, amelyek a magyar lüderc-hiedelem archetipikus (Róheim G. 1925: 93–98), szemantikai (Hoppál M. 1969) és morfológiai-tipológiai (Bihari A. 1980) elemzését kísérelték meg. Következtetéseiket két kérdés felvetésével egészítjük ki. Az első kérdés a hiedelemnek a 20. századi rekonstruálható státusát és működését érinti. A rendelkezésünkre álló, a terepmunka során összegyűlt narratív reprezentációk értelmezésében az elsődleges szempontunk a lüdercről szóló szövegeknek az egyéni életpályához, a személyes élményekhez, a genealógia és a település szociális struktúráihoz és viszonyaihoz, valamint a lokális társadalom természeti és földrajzi környezetéhez mint a beszélő életéhez és világához való hozzárendelése. Ezek az alakzatok (élettörténet, genealógiai és szociális struktúra, lokális geográfiai struktúra) ugyanis az egyes hiedelemről szóló narratívumokban hol kisebb, hol nagyobb szerepet játszanak. Ugyanakkor ezek a hiedelem realitása érzékelésének, legitimálásának alakzatai. A történetek felidézése minden esetben a lokális (családi, közösségi) történelmet, a közösség életterének evidenciáit (természeti objektumok, szociális devianciák) veszi igénybe, használja fel. E problémakörön belül olyan további kérdések merülnek fel, mint: milyen szociális és (a hiedelemmel szembeni) kognitív attitűdöket és viszonyokat tart ébren és aktivizál a lüderc hiedelme? Milyen, a fizikai környezethez (természet, tér, idő) való viszonyulási formát állandósít a hiedelem? A második kérdésünk: milyen társadalmi konszenzus és gyakorlat biztosította a 20. században, az emlékeztetés által még elérhető időben a képzet átörökítését, a mentális képzelőerő kultiválását, a hiedelem legitimálását. E kérdések megválaszolásához a mezősegi falvakban az 1975–1994 között készített felvételeket, émikus reprezentációkat vesszük alapul. Így az elemzés egyúttal a lüdercről való beszélés kognitív és modális sajátosságaira is kitér.

Legelőbb a gyűjtés helyzetét, mint a hiedelemszövegek mikrokontextusát, a szöveget kitermelő, irányító intézményt érdemes elemzésnek alávetni. E sajátos beszédhelyzetet a kívülről jött, idegen személy kezdeményezi, szervezi meg és irányítja. A közlőnek mindvégig jogában áll visszautasítani, megszakítani az eseményben (beszélgetésben) való részvételét, illetve dönteni a beszédeseleményhez való hozzájárulásának jellege, mennyisége, minősége felől. A szöveget, a szöveg létrejöttét és a beszédeseleményben való érvényesülését irányító szabályok a gyűjtő és közlő egymáshoz való viszonyulásának eszközei. A közlőnek a beszélgetéshez való hozzájárulása olyan szöveget eredményez, amelyet a gyűjtő reprezentációként kezel. A szövegek értelmezésekor a gyűjtő a gyűjtés helyzetét, valamint a közlő életvilágát a szöveg extenziójaként kezeli.

A gyűjtés során a lüdercről való beszélgetés megnyitása vagy fenntartása, akárcsak a Zs.-vel való beszélgetés esetében, nem jelentett nehézséget. Olyan témának bizonyult, amelyet a megkérdezett személyek alkalmasnak tartottak saját életük és társadalmuk bemutatására, értelmezésére. A személyes vallomások az egyéni életpálya egy jelentős krízishelyzetéről, tragikus fordulataról és ennek az egyéni életre és a társadalmi megítéltségre való kihatásáról számolnak be. A másokkal megesett történetek elmondása a kollektív repertoár felelevenítésére és értelmezésére vállalkozik. A szövegekből és a témáról való

beszélés módjából kikövetkeztethető az, hogy a mezősegi kultúrában a lüdercről való beszélés az utóbbi évekig napirenden volt. A mintegy 50, a témáról nyilatkozó személy verbális viselkedése koherensnek bizonyult. A friss esetek, a lüderc váratlan feltűnése, egy-egy lüderc által megszállott beteg állapotának alakulása, akárcsak az egyéb jellegű, a közvéleményt felizgató esemény, tragédia az eseménytörténet és a korábbi események variánsait aktivizálta.

A hiedelemszövegek nagy többségének közös tulajdonsága a narratív jelleg, ezen belül közös modális motívum a személyes tartalom, a személyesen és a közvetlen hozzátartozók által megélt helyzetek textualizálásának szándéka. E motívumhoz társul a fokozott meditatív jelleg, az értelmezés lezárhatatlansága. A szöveg a meditáció, a töprengés, a találgatás irányába különösen két, véglegesen lezárhatatlan probléma miatt tolódik el. Az egyénnek mindig magának kell döntenie afelől, hogy lüdercnek tekintse-e azt a tünetegyüttest, amely életében vagy egy környezetében élő személy életében feltűnik. Ha igen, akkor további feladat azoknak az okoknak a feltárása, amelyek miatt a lüderc megjelent, illetve annak az attitűdnek a kialakítása, amellyel az adott helyzethez viszonyulni kell, annak a stratégiának a megkonstruálása, amellyel az egyén az azonos és az eltérő vélekedés alapján a környezetében élő személyek egy részével szolidarizál, másik részével pedig konfliktusba kerül.

Kik láttak lüdercet?

A felsődetreheimi T. J.-nek (sz. 1930) meghalt a testvére. Testvére képében járt hozzá a lüderc. A kísértő testvér eltávolítása érdekében paphoz kellett fordulniuk (27. számú szöveg).²⁷⁴ F. D. (1911) az 1990-es évek elején faluja temetőjében többször dugdosta be azt a lyukas sírt, azt a lyukat, ahol a lüderc közlekedett. A lüdercnek a sír környékén elszórt trágyája bizonyíték volt számára a lüderc létezésére (1). A detrehemtelepi S. A. (1922) gyermekkorában Gerendkeresztúron volt részese egy olyan pánikhelyzetnek, amelyet a lüderc ismételt látogatása okozott. Egy bitangot szült menyecskét szeretője képében látogatott a lüderc (2). A detrehemtelepi A. L. (1907) leánykorában dinnyeőrzés közben éjszaka egyedül maradt, amíg a férfiak inni mentek. Az égen lüderc repült át (30). Az Andrássy-telepi D. E. (1920) kora hajnalban vásárba ment az édesapjával. A lüderc akkor tért vissza útvjáról (32). A mezőszopori A. B. (1910) lánykorában ismerősökkel a malomból ment hazafele. Az égen lüderc repült át (35). A magyarfrátai K. M. (1910) legénykorában egyszer a fogadóban töltötte az estét. Hazafelé menet látta, ahogy ismerőse házába ereszkedett a lüderc (36). A mezőbodoni J. E. (1907) fiatalasszony volt, amikor egyik falubelijét ismételten elragadta a lüderc. A férje meghalt, a lüderc a férj képében járt hozzá. Az asszony nem irtózott, sőt örült a látogatásoknak, az ezek idején kezdeményezett szexuá-

²⁷⁴ Az alábbiakban a hivatkozás utáni zárójelben a szöveg adattári száma található.

lis kapcsolatnak (3). A magyarpalatkai Cs. J. (1904) gordonosként tagja volt egy bandának. Éjszaka erdőn keresztül tért haza. Ekkor látta a lüdercet. Mindenki tudta, kit látogat (8). Mezőkeszűben K. D. (1930) vasárnap este a kapuban állt hatéves gyermekként, amikor lüderc ment át az égen. A faluban riadalom támadt. A fogadónál a fiatalok tánra voltak összegyűlve, a muzikusok is ott voltak (17). A mezőbodoni Sz. F. (1923) legénykorában késő este Mezőszakálból ment haza, az erdő mellett. Lüderc haladt át az égen. Utanasípolt (33). Nagysármáson F. R. (1918) kislányként testvéreivel és unokatestvéreivel este fanni ment. A lüderc a román faluból emelkedett fel, a temetőbe ereszkedett le. Egy este itatni vitte a lovat a kútra, az utca végébe. Akkor is látta, amint a román temetőből emelkedett ki, a magyar temetőbe ereszkedett le (21). Gernyeszegen G. M. (1917) gyermekkorában egy „megzavarodott” asszonyhoz járt a lüderc. Gyermekként félve mentek el a háza előtt, féltek az asszonytól (10). Ugyanez a személy ismételten látta a lüdercet fiatal korában, este, mikor szekérral mentek valahova (11). Magyarberétében R. P. (1930) inas korában éjjel ment le a vonathoz Sajóudvarhelyre. Egyszer látta, hogy nagy fényesség haladt át az égen, feje volt, üstökös farka, szórta a szikrákat. Az erdőbe ereszkedett le (12). A felsődetreheimi S. F. (1908) legénykorában a kollégájával kiment a falu határában magányosan élő asszonyhoz, hogy megvédjék a lüderctől. Amíg ott voltak, a lüderc nem akart beereszkedni a házba, csak a kéményt rázta. Kimenekültek (23). Mezőkeszűben F. M. (1903) szomszédjában (a házukkal szemben) egy román asszony férje az 1914-es háborúban volt. Szeretője került, akit szintén elvittek a frontra. A szerető lüdercként látogatta a menyecskét. A kéményen ereszkedett be a házába (16).

A narratívumok nagyobb része találkozásként jeleníti meg a lüderccel kapcsolatos élményt.²⁷⁵ Két esetben a lüderc intenzívebben szól bele a személy életébe. T. J.-t halott testvére kísértette meg (27), Zs.-t halott udvarlója (14). A felsődetreheimi T. J. gyerekként szemtanúja volt annak, ahogyan megkötötték a lüdercet (41).

A lüdercről való beszélés

Összesen 29 személy verbalizálta személyes élményét a gyűjtés során. Közlésük a hiedelmet legitimizáló cselekvés. Az emlékező személy irányában az esemény felidézése önreflexív jellegű, autobiografikus funkcióval rendelkezik. A személyes élet és az élet elmondott története a hiedelmet legitimizáló kontextus szerepét tölti be. További legitimizáló aktusként történik meg az esemény felidézése, narratív struktúrában, történetben való

²⁷⁵ A találkozás a hiedelemközlések gyakori narratív paradigmája. További paradigmák az *elhárítás*, *R a hibás*, valamint *R démoni erőre tesz szert és kárt okoz R-nek*. (Keszeg V. 1999: 132.) A lüderc hiedelemkörben a találkozás és elhárítás típusú történetek gyakoriak. A találkozás típusú történetek fogadtatják el az életvilágnak a transzcendencia irányába való nyitottságát. Az emberi világra állandó jellel bejárnak mitikus lények, jelenlétükről a személyes találkozás élménye, ittjártuk következményeinek érzékelése (rontás, gyógyulás, szerencse) alapján lehet meggyőződni.

előterjesztése a gyűjtés helyzetében. A közlő a maga korábbi élményét alkalmasnak és relevánsnak tartja a környezete hagyományának szemléltetésére. A kronológiai és oksági viszonyok, a szociális és geográfiai alakzatok alkalmazása valószínűsíti, legitimálja és egy jól ismert világba helyezi az eseménysort. A személyes és a lokális jelleg az egyéb lények hiedelmével szemben specifikus jegye a lüderc hiedelemkörnek.

További 10 esetben (4, 5, 7, 9, 15, 18, 22, 38, 40, 42) a közlő az édesapát, édesanyát, férjet, anyóst, generációs társakat nevezi meg az információ forrásaként. E közlések szintén a közlőnek a hiedelemhez való kognitív viszonyát tartalmazzák. A közlő – a korábban említett L. M.-hez hasonlóan – arra a szociális, genealógiai kódra (felnőtt, közeli hozzátartozó) építi rá a történetet, amely az egyén szubjektív világában a tekintélyt, a szavahihetőséget indukálja. Ugyanezen szándék miatt történik meg a narratívumok világának és a közlő életvilágának egymáshoz való közelítése, hangsúlyozódik ki a történetekben a lokális geográfiai kód. A történetek tér- és időparadigmája a közlő életvilágának részét képezi. A történetek földrajzi utalásai a település térképén bejelölhetők, a történés idejére tett megjegyzések valószínűek. A legitimáló szándék egyetlen megfogalmazását idézzük: *éppen ott lakatt, a házo a miénkke szembe vót (16)*. A környezet földrajzi, természeti és építészeti objektumai mint az esemény helyszínei ily módon az emlékeztetés, az esemény felidézésének eszközeivé válnak.²⁷⁶ A lokális történelemnek a környezeti objektumokra való ráterjesztése az eseményekre való emlékezésről, valamint a tájba való szocializálásról történő gondoskodás. A hiedelemről szóló diskurzus mind az egyén, mind a szűk közösség számára folytonosan konstruálja, megtanítja valamiképpen látni azt a világot, amelyben él, és ebbe az életvilágba folytonosan behelyezi a társadalom tagjait.

Településenként 2-3, a lüderc által huzamosan látogatott személyt neveznek meg. A róluk szóló narratívumok a település történetrepertoárjának alapját képezik. Az esemény megjelenítése azonban az eseményt a személyes, valamint a családi és lokális történelem részévé avatja. A történetekben jelenlévő családi kód egyúttal azt is bizonyítja, hogy a lüdercről való beszélés a családi hagyomány részét képezte.

A közlésekből kiolvasható kognitív attitűdről beszélve még egy megjegyzést kell tennünk. Az informatív funkció mellett a szövegekben az emotív funkció érvényesül. Évtizedekkel, 50-60 évvel az esemény lezajlása, sokszori felidezés után is meglepő a közlések érzelmi telítettsége. A lüderccel való találkozás olyan meghatározó élménynek bizonyul, hogy minden újabb verbalizálása érzékelteti az élmény feszültségét, nem mindennapi voltát, a félelmet. Ez az az emocionális bázis, amely a témáról való beszéléskor mindig aktivizálódik.²⁷⁷

²⁷⁶ A narratív tudás és a geográfiai kód társítása Jan Assmann szerint mnemotechnikai eljárás (J. Assmann 1992/1999: 42).

²⁷⁷ Az emotív jelleg a román papról és a tisztátalamból való beszélésre is jellemző. A *marțoleáról* inkább nevetve, a *tudós pástorról*, *kocsisról*, a *tündérekkel*, *fehér emberrel* esett találkozásról közömbösen nyilatkoznak.

Tartalomelemzés

A tartalomelemzés módszerét felhasználva megpróbáljuk pontosabban izolálni a közlésekben szereplő, a közlő életével és életvilágával összefüggő, ismétlődő motívumokat.

Milyen *életkorban* kerül sor a lüderccel való szembesülésre? A legtöbb személy a 7–10 éves életkort említi.²⁷⁸ Erre az életkorra alakul ki a lüderc hiedelmével szembeni érzékenység. Korábbi életszakaszra egy esetben sem történik utalás. Illetve, a későbbi élmények veszítenek intenzitásukból, nincs meghatározó jellegük, sem emotív, sem kognitív értékük. Többek számára a kisgyermekkorban rögzült élménnyel együtt a felnőttek pánikhangulata, izgatottsága is emlékezetes maradt. *Ott ültünk künn az egész fű, s eccer lássuk, hogy egy olyan, mind egy villám [...] Én nem láttam, véletlenül, de a testvéreim mind látták, lecsapott a szomszédnál [...] Egy diófán úgy leereszkedett. Fényes nappal. És akkor kiátso a testvére: – N. bácsi – azt mondja –, magának a kertjibe lecsapott a tisztátalan. Annak olyan csudájo vót, de közbe hallattuk, hogy a léányo nagyon-nagyon rosszul vót és vergődött az ágybo. És azt mondták, hogy a tisztátolan lélek kíséri (28). Úgy megvilágosadatt, mintha mennyi villany, mind ott lett volna. És T. P.-hez járt a tisztátalan. T. P.-nek a kertjibe vótak valami idegen fiúk a marhákkal. Azok otthatták a marháikat s elszaladtak, miko látták, hogy oda szaladt a házro. És az is ülte meg biztos P.-t (36). A felnőttek nem szalasztják el az alkalmat, hogy a gyermek figyelmét felhívják a fényjelenségre, az észlelt jelenségnek lüdercként való értelmezésére. A vásárba utazó D. E.-t a szekéren édesapja ébreszti fel, hogy láthassa a lüdercet: *S akko édesapám kérdi: – E., aluszo? Mondam: – Én aluszak is, nem is. – Na, ülj fe hama, nézd meg, a lüderc most meen haza (39). Egyik esetben a felnőttek a gyereket a lüdercre való hivatkozással intik erkölcsös életre (30).**

A közlések szerint a szemlélők az élményt valóságosan érzékelik. Több szemtanú hangsúlyozza az érzékelés *racionális* voltát: *Ezt én láttam, ezt én láttam a szememmel (12).* A látomás több pillanatig, egy-két percig tart. A szemlélők ezalatt egymás figyelmét ráirányítják a lüdercre, kíváncsian követik útvonalát, elhárító gesztusokat hajtanak végre. A találkozás minden esetben intenzív *emóciókat* vált ki. A kislányok elsírják magukat, a felnőttek is elborzadnak. Az udvarlásból hazatérő magányos, vagy az esténként együtt csellengő legények viszonyulására a virtuskodás jellemző.²⁷⁹ A lüderccel találkozó Sz. F. sípolni kezdett (33). Ezt elhárító gesztusként más esetben is alkalmazzák. A magyarfrátai K. M. egy ilyen esetet idéz fel: *Férhezment Botházára. Egy asszony. Hát mondták a fiúk, hogy jár a tisztátalan hozzá. S látták a fiúk. Na, a botháziak egy este a fogadóból: – Te,*

²⁷⁸ Bosnyák Sándor gyimesi gyűjtésében kevesebb a személyes élmény narratív megjelenítése. Az 1912-ben született Mihók György Főcze (Bán-pataka) szintén gyermekkori emlékként említi a lüderc-élményét. (Bosnyák S. 1982: 97.)

²⁷⁹ Legénykori emléket idézi a gyimesi Tankó Béla is (Bosnyák S. 1982: 98). Az éjszakai virtuskodás a különböző rítusok tartozéka (május elseji zöldágazás, karácsonyi, szilveszteri falujárás, éjszakai bálók).

menjünk oda vagy tizenötön, s ha megfognak az ördögöt,²⁸⁰ széttépjük. E is mentek. Elmentek. Na, várták, hogy jöjjen a tisztátalan. Há ecce csak a füttön az egész csöveket ledobta. [Nevet.] *Mind féreálltak* (5).²⁸¹ Ugyanezt a történetet a felsődetrehemi S. F. biográfiai epizódként mondta el (23). Egy nőnek a férje mesélte: *Még nem is vót teljesen beszürkülve. Azt mondja, hogy ecce csak hallja, ahogy jünnek fe a sikátoran. Az egyik az úgy megijedt, hogy csak azt mondja, az ijedségtő nem látott. A másik azt mondja: – Há én má láttom ilyent* (18).

A közlések a lüderc megtapasztalását koherens *élményként* jelenítik meg. Néhány szöveget idézünk: *Olyan hosszú, mind egy nyomtatórúd, tüzes, szikrákat vet, ahogy mennyen* (2). *Olyan kígyóforma, olyan vót, mind egy kígyó, de tűz. Tűz alakba ment* (6). *Úgy nézett ki, mintha egy csillag ment vóna* (11). *Egy nagy fény keletkezett. És körülbelül akkora feje vót né, olyan üstökös lehetett, szikrázva jött, és tényleg utána az a farok vót* (12). *Úgy dobta a szikrákat* (19). *Ecce egy olyan négy méteres, mind egy szarufa, fényes, ereszkedett le a földig, s onnan e az erdőfelé* (30). *És az erdőné, ott van a nagyerdő, ott végigment egy olyan tűz, mintha egy olyan hosszú nyomtatórúd lett vóna* (32). *Az úgy, tanár elvtárs drága, mint egy rúd, mint egy tüzes rúd. Van egy olyan hétméteres* (34). *Mint egy tüzes vas, szikrákat vetett* (35). *Jön egy akkora tűz, mind egy nyomtatórúd* (41). *Jött egy nagy tűz, de hosszú vót, olyan 3 méteres. Elöl vót vastag s aztán mind vékonyabb* (20). *S levágatt ide né a szomszéd házba* (9).

A közlések a lüdercet *fényélménnyel* azonosítják. Általában este, éjszaka vagy hajnali szürkületben, szórványosan nappal halad át az égen. Alakja szerint nyomtatórúd vagy szarufa, illetve üstökös, csillag. Együttal elnyúló farkú kígyóhoz is hasonlít. A sötétben vakítóan fényes, haladtában szikrákat szór. A fényjelenség nagy sebessége ellenére egy-két percig követhető. A célponthez érve mozgása felgyorsul, *lecsap, levág az áldozat házára*.

A hiedelem specifikus *térszerkezetre, térképzetre, geográfiai világra* tevődik rá.²⁸² A találkozás típusú történetek leggyakrabban az *erdő közelségét* nevezik meg.²⁸³ A magyarpalatkai Cs. J. zenészként Magyarvisából az erdőn keresztül jött haza, amikor a lüdercet repülni látta (8). A magyarberétei R. P. az éjjeli vonathoz sietett Sajóudvarhelyre. A lüderc az erdőbe ereszkedett le (12). A detrehemtelepi A. L. a szopori határban a dinnyét őrizte. A lüderc az erdő felé tartott (30). A mezőbodoni Sz. F. Mezőszakálból hazafele tartott, az erdő szélén (33). Szintén ennek a férfinak az apja mesélte, hogy egy szamár az erdő tetején hordozta meg férfiismerősét, úgy, hogy az ágak verdesték a lábát (4). A szintén mezőbodoni

²⁸⁰ A lüderc alkalmi megnevezése.

²⁸¹ Egy moldvai esetben lakodalmos népség megy megszabadítani a megszállott személyt (Bosnyák S. 1980: 99; 706. számú adat.)

²⁸² A lüderc-narratívumok térszerkezete a tér emberi – nem emberi, település – senki földje oppozícióra épül (Pócs É. 1983: 177–178). Bosnyák Sándor gyimesi gyűjtésében a térszerveződés irreleváns. A gyimesi hiedelemszövegekben az emberi – tisztátalan paradigma érvényesül. A közlések főként a megkísértés motívumát részletezik. (Bosnyák S. 1982: 94–98.)

²⁸³ Moldvai párhuzam: Bosnyák S. 1980: 698. számú szöveg.

J. E. mesélte el, hogy egy asszonyt a házból ura képében hordozott ki a lüderc, az erdő szélére vitte. Másnap reggel az özvegy mindig csatakosan tért haza (3).

A reprezentációk a sajátos mezőségi tájra és természeti-földrajzi világra épülnek rá. Az agyagos talajú Mezőségen a fa, az erdő hiánya jellemző. A gyakran akácospól álló erdők foltszerűek, ritkásak, bozótosak. Ösvények, utak vezetnek keresztül rajtuk. Mégis titokzatosak és félelmetesek.

További megnevezett térelemként a települések *határa*, a két település közötti határ szerepel a reprezentációkban. Egyik közlés megemlíti, hogy a lüderc agyaggödörből szállt ki (2). A lakásépítéshez és a tapasztáshoz szükséges agyag kitermelése miatt keletkezett üregek hozzátartoznak a mezőségi tájhoz. Az üreg vadak számára rejtekhelyül szolgál. Olykor tragédiák színhelye. Az aláásott, ki nem támasztott agyag mindegyre embereket temet be.

A *temető* szintén visszatérő motívuma a lüderc-narratívumoknak.²⁸⁴ F. D. többször tömte be faluja temetőjének lyukas sírját (1). Felesége lánykakorában kétszer látta a falu temetőjébe ereszkedni a lüdercet (20).

A narratívumok történéseire *éjszaka*, a településen kívüli, idegen világban kerül sor. Az ismétlődő környezeti tényezők a sötétség, a homály, valamint a szokatlan, a félelmetes, az idegen tér, természeti környezet, az erdő, a mélyedés, a temető, a határ két falu közt. A sötétben való szekerezésre, gyaloglásra a legényeknek az udvarlás, gyermekeknek és felnőtteknek a vásárba, malomba menés adott alkalmat.

A lüdercről való beszélés egy egészségi, mentális és szociális állapot diagnosztizálására, illetve egy egyén és szűk szociális környezete átmeneti marginalizására és reszocializálására irányul. Az esemény, ennek regisztrálása, népszerűsítése, a diszkurzusban való intenzív jelenléte fordulópont az egyén életében: kiemeli megszokott státusából, „esetté”, problémává avatja.²⁸⁵ A rövid idő alatt köréje épülő információtömeg átvilágítja és értelmezi előéletét, jelenlegi helyzetét, állapotát, kapcsolatait. Viselkedését, tetteit egy, a hagyomány által közvetített modellbe illeszti.

Tekintsük át a narratívumok által leírt eseteket. Gerendkeresztúron egy menyecske törvénytelen kapcsolatot tartott fenn egy legénnyel. Kapcsolatukból szerelemgyermek született. A férfi nem volt hajlandó feleségül venni a megesett nőt. A nőt látogatni kezdte a lüderc. Környezete nem tudott segíteni rajta. A nő belehalt bánatába (2). A bodoni J. J.-né megözvegyülése után éjszakánként a lüderc férje alakjában látogatta. Kiragadta az ablakon, a levegőben a szakállú erdő szélére vitte, ahol szexuális kapcsolatot kezdeményezett vele. Az asszony a falu szeme láttára reggelenként csatakosan tért vissza a faluba. Szomszédai kérdésére örömmel válaszolta, hogy a férje most is szereti őt (3). Egy szentmátéi leány teherbe esett. Szeretője a frontra került, ahol meg is halt. A lány az apaságot egy falubeli legényre bizonyította rá. A legény szülei kifizették az apasági keresetet.

²⁸⁴ Bukovinai párhuzamok: Bosnyák S. 1977: 1009., 1014. számú szöveg.

²⁸⁵ Az „esetté” válás az individuuum elhatárolása környezetétől, kiemelése a névtelenségből, az emlékezetbe való beemelése. A korábban is idézett gondolat: E. Cioran 1991: 17–20.

Ekkor a lányt tényleges, már meghalt szeretője látogatni kezdte. A nő esténként ünneplőbe öltözött, megfésülködött. Az éjszakát együtt töltötték. A lüderc a megesett lányt és gyermekét is elpusztította (7). Egy gerneszezi asszony lánykorában valamitől megijedt, megzavarodott. Ekkor kezdte látogatni a lüderc (10). Mezőköbölküton egy idős férfit ragadott ki az ablakon a lüderc, és egy vackorfára eresztette le (13). Egy magyarpalatkai lány tiltott szeretője korán elhunyt. A falubeli legények táncolni vitték. Mikor a táncból hazatért, álmában meglátogatta halott kedvese. Szülei specialistához fordultak, aki eltávolította a kísértetet (14). Egy pusztakamarási lányt elhagyott a szeretője. A lüderc látogatni kezdte. Paphoz fordultak segítségért. Mikor vitték, haton fogták le a szekérben (15). Egy mezőkeszűi közlő gyermekkori szomszédja kétgyermekes asszony volt. Amíg férje a fronton volt, szeretőt tartott. Mikor őt is behívták katonának, az asszonyt kísértetni kezdte éjszakánként. Családja kénytelen volt más faluba költöztetni férje hazatéréséig (16). Egy mezőzáhi asszony korán elveszítette fiát. A lüderc fia képében, kerékpáron követte. Az asszony belehalt betegségébe (21). Magyarfrátán egy férfi éjszakánként kijárt a házból a lüderccel *diskurálni*. Szomszédai összegyűltek, közösen imádkoztak érette. Ez idő alatt a pap a templomban misét tartott a férfi nyugalmaért, amíg megszabadult a kísértettől (22). Egy pusztakamarási asszonyt férje alakjában látogatott a lüderc. Szomszédai három egymás utáni éjszakán összegyűltek, a kulcslyukat fokhagymával dugták be, a tűzben marhaszarvat égettek. Mikor a lüderc jött, kiabáltak rá, szidták. Haragjában a lüderc ledöntötte a ház kéményét. Az asszony elköltözött a házból (24). Egy mezőtóháti kislány árván maradt. Éjszakánként halott édesanyja látogatta. Mikor a falubeliek magukkal vitték a fonóba, a lüderc haragjában a házat össze akarta dönteni. Egy idős férfi megkötötte és elpusztította a lüdercet (38).

A környezet egyidőben két oldalról érzékeli és dolgozza fel a krízisállapotot: a lüderc (a látogatott személytől függetlenül érzékelt) látogatásából és a beteg állapotából. A narratívumok szerint a csalódás, a hirtelen elválás depresszív állapotba juttatja az egyént. A narratívumok nyelvén: *Egy férfit búsulta meg magát, gyermeke is lett tőle (2). Megijedt valamitől, nem tudam, miko léány vót, vaj fiatalasszony vót s megzavaradatt (10), megcsalatkazatt az a léány (15).* A rendíthetetlen, makacs ragaszkodás az elhunyt vagy eltávozott személyhez, az állandó és hosszas rá gondolás, az érzelmi és értelmi tevékenységek fixálódása, mechanikussá válása a falu szemében a megszállottsággal egyenértékű.²⁸⁶ A narratívumok nyelvén: *sátány, ördög, tisztátalan látogatja, hozzá közeledett, kínazta; beszélgetett vele és ott kínozza (14a).*

²⁸⁶ A megszállottságot a pszichológia, az etnopszichiátra, az antropológia megváltozott vagy módosult tudatállapotként értelmezi, idegen szellem jelenléteként, testbe való behatolásaként. Az etnológia a megszállottságot és transzt hagyományosan részben ellentétes, részben érintkező fogalmakként határozta meg. G. Rouget szerint a transz a sámán utazása a szellemekhez, a sámán ura a szellemeknek, a megszállottság a szellem utazása az emberbe és ura is az embernek. I. M. Lewis bizonyította, hogy a két jelenség olykor együttesen fordul elő. A samanizmus például egyszerre megszállottság és a szellemek irányítása. N. G. Holm szerint a megszállottság bármely megváltozott tudatállapot, amelyet helyileg egy jelenlévő idegen szellem befolyásol. (Ismereteti: Pócs É. 1998: 21.)

Hogyan érzékelik, diagnosztizálják a történetek a megszállottságot?²⁸⁷ A beteg depresszív állapotba kerül:²⁸⁸ *ő olyan sokat búsult (42), izgatott, rémült kiáltásokat hallat (2), zavart tudatállapotban van, figyelme diszperz (ábrándozott, 22), álmában kedvesével beszél (14), ünnepélyesen készülődik a találkozásra²⁸⁹ (minden este rendbetette magát, megfésülködött s várta a szeretőjét, 7, 24), látomásai vannak²⁹⁰ (miket lát a falan, miket látatt és mind valakit látatt örökéig, 28), utazásélményben van része (3, 4), fizikai ereje megnő²⁹¹ (aztán alig tudták vinni, lefogták haton a szekérbe. S alig-alig bírtak vele. Annak van ereje. A léánnok. Vaj ha fiú, ha léán. 15). A leggyakoribb és hangsúlyozottabb a szexuális élményre²⁹² való hivatkozás: feküdt le velle az ágybo, s tudam is én, kínazta, kínazta egész éjje a léányt, a léány miko ment ki, nem engedték ki a házbó, miko ment ki, csak mind ment. Az nem állott vóna meg, hogy üljen le valahol, vagy valamit csináljon, vagy valamit dógozzék. Csak mind gondolkozatt (29). Megdümösztölte (5). Addig győttörte, amíg belehalt (6). Jól elkínazza (35). Úgy megkínazta, hogy másnap nem is tudatt dógozni, olyan fáradt vót (37).*

A lüderc incubus tulajdonságát az erdélyi hiedelmek őrizték meg legépebben. A hiedelem visszaszorulását, átalakulását Róheim Géza is szóvá tette: „Feltűnő, hogy a lüderc erotikus szerepe nem mindenütt maradt fenn egyformán, bár kétségtelen, hogy az egész komplexumnak eredeti, lényeges alkotórésze. Magyar területen igen gyakori.” (Róheim G. 1925: 16.) Oláh Andor hasonlóképpen írja körül az állapotot: a lüdercnyomás elfojtott szexualitásból származó, testi tünetekkel is járó idegbetegség, neurózis. Éjszakai mellkasi nyomásérzéssel, fulladással, depresszióval, szorongással, fogyással jár. (Oláh A. 1986: 140.)

A megszállottsághoz való viszonyulást kemény társadalmi szabályok irányítják. A megszállott és szűk környezete titkolni igyekszik a tisztátalan látogatásait. Az értesülések nem a családtagoktól, hanem a beteg krízisállapotának idején tett megfigyelésekből származnak. A lüderc ismételt látogatásai a környezet szemében a megszállott nő korábbi titkolt viszonyának, az emléktől való megválás beteges képtelenségének, akárcsak a személy megszállott állapotának terhelő bizonyítékai. Első fázisban a környezet beszél, hírbe hozza az egyént és családját. Ez az a kollektív cselekvés, amely az egyént élettörténete átírása révén megszállottnak minősíti és fogadtatja el. Az egyének és a családnak a figyelem középpontjába kerülésével egyidőben történik meg marginalizálása, a vele fenntartott kapcsolatok formális, terapeutikus, merev kapcsolatokká válása. A morális értékrend láthatóvá válásának lehetünk tanúi a mezőbodoni esetről szóló szövegben. A lüderccel való fajtalanokodásról reggel hazatérő özvegyasszony férje halálon túli szeretetének tanújeleként beszél a démon látogatásáról, mutogatja a együttlétük tanújelét. A falu megbotráncozva

²⁸⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a lüderc hiedelemkör jellegzetes motívuma, a melltájéki nyomásérzet teljesen hiányzik a mezőségi közlésekből. Erdélyi anyagban: Bosnyák 1977: 1006., 1980: 701. számú szöveg.

²⁸⁸ Erdélyi párhuzamai: Bosnyák 1980: 702., 705., 1982: 211., 218., 223. számú szöveg.

²⁸⁹ Párhuzama: Bosnyák 1977: 1000. számú szöveg.

²⁹⁰ Párhuzama: Bosnyák S. 1982: 205. számú szöveg.

²⁹¹ Párhuzama: Bosnyák 1977: 1006. számú szöveg.

²⁹² Párhuzamai: Bosnyák 1977: 990., 994., 1980: 697. számú szöveg.

figyeli az özvegyi állapothoz méltatlan bűnös kapcsolatot.²⁹³ Ezek az esetek a falutörténet emlékezetben őrzött epizódjai, amelyek a családi és szomszédsági beszélgetésekben az elborzasztás, a megbotránkoztatás szándékával mindegyre elhangzanak, és a friss esetek kategorizálásában nagy szerepet játszanak. A szociális viszonyokat (kapcsolattartás, párválasztás) szabályozó előítéletek egyik része ebből a narratív hagyományból származik.

A megszállottságot az ortodox egyház is a maga hivatali hatókörébe tartozó esetként fogja fel, és terápiás szolgáltatást biztosít a megszállottnak. A pápa meghallgatja a beteg vagy hozzátartozója beszámolóját, bűnt, imát, keresztényi viselkedést ír elő a betegnek és környezetének, misét tart érte. A hozzátartozók próbálkoznak a beteg környezetének megváltoztatásával. Más épületbe, más településre költöztetik át, vagy pedig erős illattal (fokhagyma), füsttel (szaru) teszik felismerhetetlenné, megközelíthetetlenné, elviselhetetlenné a megszállott környezetét. Terapeutikus eljárás a beteg szociális leépítése. Egyik tanács szerint a megszállott nőnek a haj, a tetű evését kell imitálnia, hogy elborzassza a lüdercet.²⁹⁴

Ideiglenes jelleggel a megszállott személy teljes szociális világa átrendeződik, a hozzá való viszonyulás merevvé, formálissá válik. A környezet részéről a betegre való figyelés intenzívvé alakul. Megsűrűsödik a róla, előéletéről, családi környezetéről való beszélés. Ez a figyelem a családtagokra is kiterjed. Esete kapcsán egyre gyakrabban aktivizálódnak a hasonló esetekről szóló narratívumok. A közösségben egy időre napirendre kerül és intenzívvé válik a morális értékek kinyilvánítása. Miközben nő a betegről való viszolygás (a gyermekek félnek elmenni a ház előtt, a felnőttek részéről megnő a kíváncsiság), fokozódik az egyén és családja marginalizálódása, a környezet elkezd betegként, degradált (árva, özvegy, megcsalt) státusú egyénként kezelni. Látogatják, kérdezik, beszélgetik, tanácsot adnak, példázatokot mondanak neki. Megpróbálják elterelni a figyelmét állapotáról, vagy épp ellenkezőleg, állapotára felhívják a figyelmét, megpróbálják átjuttatni ezen az állapoton. Keresztényi gesztussal sietnek a megszállott segítségére. Az egyik történetben *összegyűltek oda az emberek és imádkoztak ott benn a házbo (22)*.

Az eseménynek ez a diskurzus szintjén tetten érhető fázisa az, amikor a narratív hagyomány interpretációs modellként lép működésbe. A narratív repertoár felidézése megteremti a folytonosságot, a hasonlóságot a közelmúlt hasonló eseményei és a jelen esemény között. A korábbi helyzetek felidézése indítja el az aktuális eseményt egy hagyományos interpretáció irányába. Ebben a folyamatban az aktuális eseményből kiszelektálódnak a modell szempontjából irreleváns komponensek, illetve a reprezentáció feltöltődik a hiányzó komponensekkel. A történetek egyúttal viselkedési, viszonyulási modellt kínálnak fel a közösség, az egyén hozzátartozói számára.

²⁹³ A női szexuális telhetetlenség jeleként értelmezik a lüderc látogatását Bukovinában is (Bosnyák S. 1977: 990., 993., 1000., 1005. számú szöveg).

²⁹⁴ Gyimesben és Moldvában a megszállott személy helyére vagy környezetébe emberi vagy állati ürüléklet tesznek a lüderc elijesztéséért (Bosnyák S. 1980: 704., 1982: 211. számú szöveg).

Az egyénnel való foglalkozás során véglegesített narratív feldolgozás a krízisállapot megszűnte után is elkíséri az egyént, sőt emléket holta után is fenntartja. Olyan, a lokális társadalomban számontartott narratívum, amely folytonosan fenntartja az egyén, bizonyos mértékben környezete marginalizáltságát, és egyúttal a közösség morális értékrendjét nyilatkoztatja ki.

Mikor tűntek el a lüdercek?

Befejezésül a kutató egy vallomással tartozik. Az előbbi elemzés ugyanis szándékosan megkerülte a rendelkezésre álló narratívumok múlt idejű beszédmódját. A gyűjtés során, a gyermekkori, korábbi élmények felidézése után több személy is megjegyezte: *Mostanába nem látak ilyent [...] De mostanába nem látom.* A lüdercről szóló narratív hagyomány a mai idős generációval megszakadni látszik. Az esetek időben kizárólagosan századunk közepéig lokalizálhatók. A változás okai változatosak és összetettek. A települések és a lokális közösségek zártsága oldódott. Többek között arról sem szabad megfeledkezni, hogy azóta többé-kevésbé kivilágítottak a települések, az utcák, az emberek ritkán indulnak gyalog, egyedül hosszú, éjszakai útra. Az okok másik csoportja a mezőségi falvak társadalmában bekövetkezett változásokban keresendők. A 20. század közepétől a fiatalok más típusú kultúrába való szocializálódása, életvitelük megváltozása megszüntette azokat az alkalmakat és eseményeket, amelyek bizonyos környezeti tényezők, emberi állapotok hagyományos minták szerinti értelmezéséről, a hozzájuk való sajátos viszonyulás kialakításáról gondoskodtak.

A lüdercek, akárcsak a sellők és az unikornisok eltűntek. Ami napjainkig túlélte őket: az élményt, az emléket tároló történet. A történet azonban megszűnt valóságot termelni, átengedte magát az értelmezésnek. Ennek lett áldozta, akárcsak hajdan Zs. a lüdercnek, jelen esetben a szerző, s immár az Olvasó is.

Adattár

(1) *Ezt veszem észre, nincs több három hetiné, hogy bédugtam a lyukat, s ki van dugva megint. Ilyen ganéja van, né, lássa... Aztán a lyukja olyan vastag, mint a karam, né. De a bémén egész a koporsóig.* (NS, 76 éves férfi, 1994)

(2) *Keresztúran vótam, a nénémné, ott láttam a lüdercet. Olyan hosszú, mind egy nyomtatórúd, tözes, szikrákot vet, ahogy menyen. Egy agyaggödörbő jött ki, s egyenesen arra ment. Egy férfié búsulta meg magát, gyermeke is lett tőle. Mentek hozzá az emberek, hogy felejtse e, ne vegye észre a lüdercet. De mindig meglátta. – Né, itt van! Né, megjött! A többiek nem látták. Nem tudták megállítani a lüdercet, az asszony belé is halt aztán.* (DT, 58 éves nő, 1980)

(3) *Megint ez a J. J.-né. Az is kint lakatt a mezőn. Aztán az is hozzá közeledett a... Aztán jött, vitte. Vitte fenn. – Milyen formába? Mind az ura. Me az ura meghalt. S akkor aztán unta magát, egyedül vót, és aztán jött hozzája, mind az ura. S na vitte felfelé, s ecce kihúzta az ablakan az asszonyt, s felvitte oda a szakállli erdőhez. Me ott lakatt, ahol lakatt F. bátyátok. Ahol lakik I., ott lakatt. És felvitte oda azt is mindenem keresztül, és na, aztán mondták neki, hogy mér ment. Há mér ment: – Hogyha ejött – azt mondja –, s kihúzott az ablakan. Én hogy szerettem őtet – azt mondja, eccer – J. bát. S kivitt. S még meg akart buljálni – azt mondja. Aztán fevitte oda a szakállli erdőig, aztán onnét jött vissza. De csak nappa jött vissza.*

Teli... Kérdezték, hogy hol járt esmént. – Hol, hol, ejött az az ember. Ejött az az ember utánam, látjátok, hogy szeret – azt mondja –, oda a szakállí hegyhez, s ott megbuljál, s jövek vissza. (BO, 78 éves nő, 1985)

(4) Há egy férfi vót. Ekapta egy számár. Úgy magyarázta apám. Ekapta egy számár lóhátra, aztán vitte a számár, mind az erdő tetején vitte, azt mondta, érezte, hogy ütik az ágak a lábait. A lüdérc abba a képhe vitte. Az erdő felett vitte. (BO, 62 éves férfi, 1985)

(5) Minek hitták azt a frátait né, férhezment Botházára. Egy asszony. Hát mondták a fiúk, hogy jár a tisztátalan hozzá. S látták a fiúk. Na, a botháziak egy este a fogadóból: – Te, menjünk oda vagy tizenötön, s ha megfogjuk az ördöget, szétépjük. E is mentek. Elmentek. Na, várták, hogy jöjjen a tisztátalan. Há ecce csak a füttön az egész csöveket ledobta. [Kacag.] Mind féreálltak. S ement az asszanyhaz, s jól megdümösölte, s nem láttak semmit. Semmit nem láttak. (FR, 75 éves férfi, 1985)

(6) Éppen beszéltek is, hogy lakott egy léán, egy kicsit olyan vót né. És mondták, hogy minden este ment egy olyan kígyóforma, olyan vót, mind egy kígyó, de tűz. Tűz alakba ment. És ment oda bé a léánhaz, s ült ott egy darabig, s esment jött ki onnét, s esmént ment, ment a levegőbe fenn. Ment. Ahhaz a L. A.-haz mind mondták, hogy járt. Amiko ott lakott a mezőn. Aztán nem még szabadította meg senki, nem vót senkije se, aztán addig gyötörte, amíg belehalt. Anyja, apja nem vót, testvérei nem vótak. (BO, 78 éves nő, 1985)

(7) Ezt is édesanyámtól hallottam, hogy a 14-es háborúba vót egy léány, vót neki egy drága szeretője. És terhesen maradt tőlle, azt elvitték katanának, nem jött haza, ottmaradt a háborúba. Közbe kapott más szeretőt magának. Amikor aztán vége lett a háborúnak, született egy léánkája. S aztán perelte ezt a fiút, hogy az övé a léánka. S megnyerte. S kellett fizessen. Sokat kellett hogy letegyen. Az édesanyja odaadta a pénzt, leszámolta a pénzt, s azt mondta neki: – S., itt van a pénz – azt mondja –, adja a Jóisten, ha L.-tó van, a fiantó a léányka, annyit adjan a Jóisten, szerencsét nekie. De ha nem tőlle van, az ördög vegye hasznát neked is, a pénznek is, a liánkának is... Minden este rendbetette magát, megfésülködött, s várta a szeretőjét. S jött a szeretője. Aki a háborúba vót. S ültek ketten az asztalhoz, s ketten ettek, s ketten mulattak. A léánka a bősöbe vót. Má annyira vót, hogy kezdték látni a faluba este. Jött mind egy henger, tüzesen, s ott elveszett az ajtóba. S addig ment, ameddig elejtette a villáját. Lehajolt, hogy vegye fel. Miko lehajolt, meglátta, hogy lólábai vannak. S akko megjijedett. S addig kínazta, amég megölte. S megölte a léánkát is. (SZM, 62 éves nő, 1994)

(8) Aztán én jártam, me muzsikáltom, vagy három faluba vótam. Vót gordanam. Aztán mentem Vísába. S ott ahogy jöttem haza, ott láttam egy erdőn keresztü. Látom, amint az a zmeu,²⁹⁵ úgy mondták románul, a tisztátalan. (MP, 90 éves férfi, 1994)

(9) Úgy, mint egy nyomtatórúd, úgy megy. Ugye, én az anyámma sokat vitatkoztam. – Nekem ne beszélj – azt mondja –, mer igaz. Mer én emlékszek, mikor apád nekem udvaralt, s hazakísért, meg vótunk állvo a kapuba – azt mondja –, s jött ecce mind egy nyomtatórúd. Az, amive kötik le a szekeret. Jött, s levágott ide né, a szomszéd házba. Mer az vót egy boszorkány, s ahhoz járt. Ahhoz az asszanyhaz. (GE, 70 éves férfi, 1994)

(10) Vót egy félkegyelmű asszony. Megzavaradatt. Megijedt valamitő, nem tudam, miko léány vót, vaj fiatalasszony vót s megzavaradatt. S aztán azt mondták, hogy ahhoz jár a tisztátalan. Kicsi gyermekek vótunk, s úgy féltünk elmenni a háza előtt. Me az asszon mindig ott állott az ajtó közt. Mindig lestük. S azt mondták, hogy menyen Zs.-haz a tisztátalan. (GE, 77 éves férfi, 1994)

(11) Én is láttam. Mostanába nemigen látak ilyent. Úgy nézett ki, mintha egy csillag ment vóna. Lehullatt egy csillag, ment... De mostanába nem látom. Miko fiatalabb vótam, sokszo mentem valahová, este mentünk valahová a szekérre, s láttam, mind egy csillag. (GE, 77 éves férfi, 1994)

(12) Mentem én, inas vótam, Désen dolgoztam. És éjjel kellett menni le a vonathoz Sajóudvarhelyre. Hát mikor lent vótam, ha tetszett látni, itt van egy legelő, itten a... Na, abba az irányba vótam. Egy nagy fény keletkezett. És körülbelül akkora feje vót né, olyan üstökös lehetett, szikrázva jött, és tényleg utána az a farok vót. És jött, és az erdőbe ereszkedett le. Ezt én láttam, az én szememmel láttam. Aztán, hogy mi vót? Me valahonnét jött, és egyből kivilágosadatt, és aztán leereszkedett az erdőbe. Ezt én láttam. (BE, 64 éves férfi, 1994)

(13) Itt a szomszédba, a harmadik házba vót egy öregember. S kihúzta az ablakan s elvitte, elvitte, s a Kistóba a vackarfára eresztette le. Mind úgy mondta, hogy: – Hátul két liter liszt, cukar – azt mondta,

²⁹⁵ Sárkány.

hogy – ezt mind neked adam, csak így csinálj, s úgy csinálj. Akkor mondatt csúfat neki. S akkor ott leeresztette. (KÖ, 83 éves férfi, 1994)

(14) Víttek a fiúk táncolni ingemet. Szekérrel. Miko hazajöttem...én elbúsultam magamat. A fiút szerettem. Én nem láttam, csak mondták a fiatalak, hogy olyan hosszú rúd, hánta a csillagakat. Amég bémentem a házba, elaludt. Bémentem a házba, elaludtam. Úgy beszéltem vele, mintha élt volna. Igaz vót. Akko vót egy román ember, édesanyám elment, emagyarázta, hogy hogy vagyak, hogy a fiatalak látták, de én nem láttom. Csak miko elaludtam, beszéltem vele, mintha élt volna. Elment, úgy a földhez verte az embert, háromszor a földhez, hogy mér jár, hogy rontsan ingemet el. Tisztátalan vót. Úgy jártom. Aztán többet... Azé jártak a testvéreim, hogy menjek férhez, hogy felejtsem e. De hiába, én máma is szeretem. Hogy nincs a földbe, erothadva. Olyan tisztességes fiú vót, hogy le a kalappa. (MP, 82 éves nő, 1994)

(14a) Mi szomszédak vótunk ott, ahol laktunk, mi szomszédak vótunk úgy keresztül. Ahol van az a keresztút ott szembe. Van egy kicsi sikátor, ami úgy kijön a dombra. Ott a sarkon van Olga néni, s mi a másodikban, úgy középben. Ott befelé van egy tulipántos kapu, na az a mi szülői telkünk. S édesanyám látto, úgy, ahogy kérdi a tanár úr. Azt mondta, te én kimentem és azt mondja, jött szikrázva és /leszállt/ R. nénihez. Én nem láttom, de édesanyám mondta, hogy látta...Vótak ilyen esetek, akikhez járt a lüderc régebb, emlékszek én is. De én csak azt tudam, hogy otthon kínazta, ott, otthan. Beszélgetett vele és ott kínoztta. (MP, 59 éves nő, 1994)

(15) Me vótak, Kamarást is vótak. Emléksze, hogy megcsalatkozatt az a léány, alig vették ki, nem tudták...

– Paphoz vitték?

– Igen. Aztán nem tudták vinni, lefogták haton a szekérbe. S alig-alig bírtak vele. Annak van ereje. A léánok. Vaj ha fiú, ha léán. (SZO, 53 éves nő, 1994)

(16) Hanem az úgy vót, ha meghalt valakije, akko hozzájo járt a sátány. Hozzá. Én csak arra emlékszem, ottan, ahol mi laktunk, ott nem hótt meg a férje, hanem a 14-es háborúba vót a férje. S vót két léánkája az asszannak. Éppen ott lakatt, a házo a miénkbe szembe vót. Aztán mind fiatal menyecske, belészeretett egy másikba. A faluba. Egy férjibe. Elvitték azt is katonának. Aztán az asszonhoz, az éppeg olyan igaz, mind a mái nap, hogy hozzá járt a tisztátalan. Annak a férjinek a képibe. Járt hozzá a sátány képibe a lüderc. Román asszony vót, azt mondta, hogy a kéményen menyen bé. Tiszta igaz vót. Mondam, hogy ott lakatt, csak éppen a szomszédba, mind ide a kert né, vót az. Aztán szegény asszony rosszul lett, nagyon rosszul lett. Aztán elvitték egy másik faluba. Aztán élt, megkerült a férje utána. Aztán nem járt többé hozzá [a lüderc], ha elvitték. Ez igaz vót, mert mondam, ott lakatt éppen az ablakunk alatt...

– Segíteni az ilyeneken lehet-e?

– Lehet, ha elmenyen onnan, abból a helységből.

– Nem tudja követni.

– Nem tudja, nem. (MK, 91 éves nő, 1994)

(17) Hatéves gyermek voltam. Itt vótam a kapuba. Vasárnap este, mikor kezdett szürkülni, itt ment keresztül a hegyen valami olyanforma, hogy mondjam... szikrázott. Arra emlékszem, hogy legények vótak itt a községi fogadónál és a muzsikusak. És aztán mondta a nép, hogy az a lüderc vót, ment keresztü. Szikrázott. Én emlékszem. Nem láttam a szikrákat, de arra emlékszem, hogy a cigányok nekifogtak kiabálni. Ez körülbelül 1928–29–30-ba lehetett. Én erre emlékszem. (MK, 64 éves férfi, 1994)

(18) A férjem pont látta. Jött a két sógorommal. De nem hogy akarta hogy lássa. Még nem is vót teljesen beszürkülve. Azt mondja, hogy ecce csak hallja, ahogy jönnek fe a sikátoran. Az egyik az úgy megjédt, hogy csak azt mondja, az ijedségtő nem látott. A másik azt mondja: – Há, én má láttom ilyen. Azt mondja I., akko ecce látta ő. Azt mondja, akkora vót, mind egy hosszú rúd, nyomtatórúd, de még elnyúlott. S mind a tűz. Azt mondja, még néztek utána. De úgy egyszerre suhant el.

Úgy szokták mondani, hogy valakihez jár. (MB, 55 éves nő, 1994)

(19) Azt én is láttam. Akkora vót, mint egy nyomtatórúd. Éppen a vásárbó jöttem, s itt ecce csak úgy szikrázott, úgy dobta a szikrákat. Azt mondták, hogy a lüderc. (KÖ, 83 éves férfi, 1994)

(20) F. R. – Én olyan kicsi léánka vótam. S aztán akkorjába termelték a kendert. Olyan kicsik vótunk, de édesanyám odatett fanni. S akko ketten-hárman testvérek, s még az unokatestvérek, jöttünk ide az Alsó utcábo, úgy mondják. Szomszédos utca. Jöttünk oda egy unokatstvérehez fanni. Miko mentünk haza ott a román iskolábo, me mi ott túl a Patika utcábo...

F. D. – A temploman, a nagy temploman túl...

F. R. – Na, édesapámék ott laktak. És miko fenn az iskolán vótunk, akko a román... úgy mondják, Román falu, mer itt lakott több része a románoknak. A Román falubó fel, jött egy nagy tűz, de hosszú vót,

olyan 3 méteres. Elöl vót vastag s aztán mind vékonyabb. Mi akko megálltunk, hárman, és néztük. Ide ereszkedett le a temetőre. [...] Vót egy lovunk, édesapám ement Mócsra. A vásárba volt. Ilyenkor jött haza, ennél későbben jött haza. S a ló éhes vót, szomjas is, de jóllakott, de a lovat 2 órán belül nem lehet itatni. Csak ha etelik a két óra. S akko itt van vagy fél kilométer, úgy mondják, Bikaistálló, van egy nagy kút, s oda szoktunk jární itatni. S akko azt mondja, hogy: – Fiam, meg kéne itatni a lovat. De én azt mondtam, hogy én félek, me most sötét van. Azt mondja: – Így, ahogy vagyok, betegen, elmenyek az utca végéig. Itt a román temető mindjár. Emenyek az utca végéig, s ott foglak várni. Na, úgy is vót. Miko ide visszaértem, akkor megint onnét a román temetőtől megint egy olyan jött, de akko má nem ebbe az temetőbe, hanem ide jött s itten egy háznak a kertjibe, oda csapott le. (NS, 76 éves nő, 82 éves férfi, 1994)

(21) Anyósom is erről mesélt. Ők mentek Mezőzáhra a szekérral. És egy asszony megkérte a bátyját, az uram bátyját, az anyósom testvérít, hogy vegye fel a szekérre. De azt mondta, hogy ügyeljen, legyen figyelmes. Me ötét kíséri egy úrfi. Így fejezte ki magát az asszony. És, azt mondja anyósom, hogy a szekér mellett hol baloldalt, hol jobboldalt mind sss [sípól], csak suhant előre. És az ökrök álltak meg. Ment az ökrök eleibe, hogy álljan meg. Egy táskával vót a kezibe az úrfi. Látták, szemlátomást látták. S az asszonynak meg vót monduva, hogy ne mondja el senkinek. De az asszony annyira e vót má gyötörve, hogy má utolsó napjaiba vót. És azt mondja anyósom, hogy hazamentek, hazakísérték az asszonyt szépen, hazament, s reá két hétre az asszony meghalt. A fia vót meghalva. És a fia képébe az úrfi, táskaúrfi, az annyira kísérté, hogy megölte. Mondta, hogy elhaladt a szekér mellett, mind körbevette a szekeret. Hogy az ökrök is ijedtek meg és álltak meg. Bátyánk ment előtte, az ökrök előtt, s az asszony a szekeren vót, s az asszony azt mondta, hogy: – Ne álljunk meg. Menjél. Menjél, me ha megállasz, akko az engemet megöl. De meg is ölte. Rá két hétre meg is ölte... Hallották, hogy aztán meghalt. (VE, 65 éves nő, 1994)

(22) S nem csak nállójak, hanem rajtunk is vót egy férfi, amelyik úgy ábrándozott. És minden éccaka ki kellett engedjék a házból, hogy nekije van valakije diskurálni. S akkor nem engedték, összegyűltek oda az emberek, és imádkoztak ott benn a házbo, és a papná is vótak, a pap is csinált könyörgést, s akkor az ember semmi orvosság nélkül megjavult. És hol van, mai nap is él, de aztat magyarázza a felesége, s magyarázta ő is, hogy csak imádságon keresztü tudatt megmenekülni. (MF, 58 éves férfi, 1985)

(23) Megint itt vót. Miko vót itt egy Á. nevezetű, ez a Cs.-é. Az is, mi csiált, járt hozzá.

– Most vénségére?

– Most vénségére. Az ura nem vót itthon, nem tudam, hol vót. S ő lakatt egy domban, a Groza kertjibe. Há minden este láttuk, úgy, mind egy nyomtatórúd ereszkedett le oda hozzá. L.-va jó barátok vótunk, E. L.-va. Te – azt mondja –, gyere, menjünk este, hogy lássuk, ki, mi van ott Á.-ná, hogy... Menjünk este korábban oda, s – Jó estét, Ágnis, há mi csinálsz? – Há most csinálom a vacsorát, né. Há jöttetek diskurálni? – Igen. – Na álljatok fére, mindjá, má mindjá jön ide hozzám. – Há ki jön, te? – Én nem tudam, ki jön, azt mondja, s nem tudam kikergetni a házbó sehogyse. Na, mind ülünk ott, s diskurálunk, ott a kicsi hurubábo lakatt, s csinálto a tüzet úgy fávol. S ültünk ott L.-val, s má kíváncsi vótunk, de egyedü nem ültünk vóna le. Félttem egyedü. S L. is félt, má. – Te, félek, te. Há csak ecce halljuk, hogy jön, úgy szól a kémény, künn vót egy kicsi kémény négy deckából akko úgy a hurubából ki, s szólatt a kémény, úgy szólatt ottan. Feköttem: – Gyere, menjünk, te, me itt baj van. – Ne menjünk, te, lássuk, hogy mi van. [Nevet.] Há hogyne félné ott. – Ne menjetek, ne menjetek, me mindjá itt van. – Ki te? – Én nem tudam, ki az, aki jön ide hozzám.

– Igen, de az megjelent, ha maguk bent voltak?

– Meg.

– S látták?

– Nem, nem láttuk, csak a kéményhez, ott verte a kéményt. S nem jött bé, amég benn vótunk mük. [Nevet.] Nem, nem jött. Csak kopogtatatt, de nem jött. Há mi kimentünk: – Gyere, menjünk ki, me itt baj van, itt még meg is öl. – Ne félj semmit. Kimentünk, s miko kimentünk a hurubából, bé a kéményen. Úgy, mind egy nyomtatórúd tűzzel, bé oda... Úgy jöttünk hazafelé, hogy... Aztán magyarázto, hogy kínozta, annyit kínozták minden este szegény asszonyt, miko ment. Látszodatt, miko ment.

– S mivel lehet gyógyítani az ilyent?

– Azt mondják, csak szógálotakka. (FD, 74 éves férfi, 1982)

(24) Nállunk itt Kamaráson vót egy asszony, az nagyon szerette az urát, és aztán elment, hozzá járt a tisztátalan, de nagyon rosszul nézett ki szegény asszony. Anyyira, hogy aztán nem tudtuk, hogy mi csináljunk. Nekifogtunk s aztán fohagyamákat szedtünk össze, szedtek a legények, mer én gyermek vótam. És bedugtak minden tyukat, hogy ne tudjan bémenni. Mer ha fohagyamával bedugják, nem tud bémenni. Akkor aztán az első este marhaszarvval tüzeltek. Szóval a tűzbe mindég tettek egy-egy marhának a szarvából. Mer akkor a kéménybe nem tud bémenni, a kéményen keresztül. És akkor elment, mesélte az a N.

L., aki éppen ott vót benn, aztán ott vót nálla, az asszonná három éccaka. Azt mondja, mikor megjött a tisztátalan, úgy rázata a házat, azt mondja, azt hitte, hogy lemenyen a kontya. De ők nem féltek. Mer azt mondja, hogy állandóan kiabáltak nekie, s szidták, hogy menjen dógáro. S három este így csinálták, s harmadik este akkor ledötette a kéményit az asszannak. Mérgibe. Igen. S megmentődött az asszon, s e kellett kötözzék, me ha nem kötözett vóna, megölte vóna. (BO, 80 éves férfi, 1985)

(25) Egy léánynak meghalt a szeretője, s ő mind rá gondolt, mind bánkodott. S azt mondja, hogy éccaka mind ment bé a tisztátalan a kéményen. Ment bé hozzájo. S azt mondja, a vénasszony lefektette, má úgy e vót a léány, mit tudam én, boldogtalanadva, hogy azt mondja a vénasszony, hogy mindig fésülködjen, miko má mindig szokatt jönni hozzája a tisztátalan, hogy fésülködjen. S miko jön, fésülködjen, s mondja, hogy né, eszik hajjat. S úgy ement, hogy többet soha, soha nem jött hozzá a tisztátalan.

– Ez mikor volt?

– Nem tudam, má I.-ka mondta, hogy nem tudam, kitő hallatta ő is. Hogy is mondta, hogy eszik hajjat, s még a tálba tett hangyát vagy mit tudam én, mit, s eszik azt is. Tetút, te. Igen, most jut eszembe. (FD, 21 éves nő, 1980)

(26) Örökké valakit elfoglalt. Például meghalt nekem egy testvérem. Én annyira búsultam érte, hogy az engem megkísértett. S akko jött a lüderc... Megkísértett a tisztátalan. Ez valóság. S ha a tisztátalan kísértett meg, én attó nem tudtam megmenekülni, addig az ideig, vagy a pap szolgálatakat csinált, katolikus pap vagy a román pap, mer a református pap nem csinál, vagy egy ilyen embernek kerültek a kezibe, aki aztán elüzte. (FD, 52 éves férfi, 1980)

(27) Van olyan család, hogy éppen nálunk van a szomszédba, ott ültünk künn az egész fiú. S eccer lásuk, hogy egy olyan, mind egy villám... én nem láttam, véletlenül, de a testvéreim mind látták, lecsapott a szomszédnál a... egy diófán leereszkedett. Fényes nappal. És akkor kiátsó a testvérem: – N. bácsi – azt mondja, magának a kertjibe lecsapott a tisztátalan. Annak olyan csudájo vót, de közbe hallattuk, hogy a léányo nagyon-nagyon rosszul vót és vergődött az ágybo. És azt mondták, hogy a tisztátalan lélek kíséri. S a léányja közbe ki tudja, miket látott és ábrándozott, hogy miket lát a falan, miket látott és mind valakit látott örökké. Addig, amég e nem mentek, inget nem vittek neki, evitték az ingit a papná, s a pap olvasott nekie az ingér, s amég nem imádkoztak, könyörögtek, addig nem tudtak megszabadulni attól. (MF, 58 éves férfi, 1985)

(28) Hallottam, hogy mondta valaki, hogy Kókba vót egy léány. Itt hogy... nem tudam, hogy járt hozzá egy fiú, s nem még ment többet hozzájo. S akko nem tudam, ő úgy megszerette azt a fiút, hogy nem tudta elfelejteni sehogyse. S akko járt haza, a kürtön ment bé a tűz, úgy mondták, a tűz ment bé a kürtön, s miko béért a házbo, ember lett. A fiú lett. A fiú képe vót. S akko azt mondják, hogy fekiüdt le velle az ágybo, s tudam is én, kínazta, kínazta egész éjje a léányt, a léány miko ment ki, nem engedték ki a házbo, miko ment ki, csak mind ment. Az nem állott vóna meg, hogy üljen le valahol, vagy valamit csináljon, vagy valamit dógozzék. Csak mind gondolkozott. S azt mondják, hogy úgy ement a léány, hogy soha nem kapták meg, soha-soha nem kapták meg, nem tudják, hogy hol van. Etünt a léány. (FD, 21 éves nő, 1980)

(29) A szopori határon vótunk, ügyeltük a dinnyét. Egyedü maradtam, az emberek ementek inni. Ecce olyan négy méteres, mind egy szarufa, fényes, ereszkedett le a földig, s onnan e az erdő felé. Megijedtem, még sírtam is. Miko visszajöttek, mondtam, mit láttam. A gazda mondta, hogy: – Vigyázz, nehogy csinálj rosszat, evisz a lüderc. Akko hallattam elősszó a lüdercrő. (DT, 73 éves nő, 1980)

(30) Ny. K.-ca még élt, s ment hazafelé egy vasárnap este az iskolánál. Olyan szép idő volt, mink is kint ültünk, egyszer csak ott P. J. előtt hirtelen megállott. A hegy élén, alant a ménasági földön, valami fényes úgy repült, úgy ment, azt mondták, az volt a lüderc. (DT, 81 éves nő, 1980)

(31) Há hallottam, hogy mondták, hogy jár s mejen. Ecce valami világosságot még én is láttam. Még az Albisba laktunk, fenn laktunk a hegyen. Készültünk, hogy jöjjünk a piacra. És gyalag jöttünk, há az Albis messze van ide. És az erdőné, ott van a nagyerdő, ott végigment egy olyan tűz, mintha egy olyan hosszú nyomtatórúd lett vóna. És még P. szegény, nyugudjék csendesen, az uramnak az öccse, mondta: – Né, az a lüderc. (AT, 72 éves nő, 1985)

(32) Gyüttem Szakállbó. S mentem keresztü, hogy menjek haza ott az erdőné. Ahogy kijöttem az erdőbő, láttam, hogy ment, mind egy nagy rúd. És tüzes vót. Ekezdtem neki sípolni. Mind sípoltam utána. Úgy mondták, hogy ke sípolni nekie. Nem nagyon ijedtem meg. Sípoltam neki, s úgy ment, mind úgy dobta a szikrákot né. Fenn megy. Én ecce látom, olyan, mint egy rúd, egy hatméteres rúd. (BO, 62 éves férfi, 1923)

(33) Láttam én is olyant, mint egy villám, egy csillag, de nem tudam, hogyha az lett volna. Miko egyedül vagyok, azé félek. (EC, 59 éves nő, 1985)

(34) Láttam, hogy úgy ment ecce, mentünk a malamból egy este. Csak megvillant s mintha ment volna aztán messze a távolságbo. Mint egy tüzes vas, szikrákat vetett.

Jön valakihez. Híjja ki, ha kijön, jól elkínozza ott künn. De aztán hogy mér, miből van, miből keletkezik, én nem tudam. (SZO, 70 éves férfi, 1980)

(35) A lüderc az olyan, mint egy nyomtatórúd. Az ég. Arról tudom, me ementem bátyámhoz, P.-hoz. Ő árult pálinkát. Gondoltam, menyek P.-hoz, hogy igyak egy pohár pélinkát. Este vót, késő, sötét vót. Miko visszatérek, hogy jöjnek hazafelé, úgy megvilágosadatt előttem, pedig nem láttam még a kezemet se. Úgy megvilágosadatt, mintha mennyi villany, mind ott lett volna. És T. P.-hoz járt a tisztátalan. T. P.-nak a kertjibe vótak valami idegen fiúk a marhákkal. Azok otthatták a marháikat s elszaladtak, miko látták, hogy oda szaladt a házro. És az is ölte meg biztos P.-t. A tisztátalan. Addig meen az emberhez, amíg megöli. (FR, 75 éves férfi, 1985)

(36) Egy szomszéd falusi fiú udvarolt egy léánynak. De a fiú szülei nem engedték, hogy elvegye, kerítették egy gazdag léányt, azt el is vette, megnősült. Ez a léány úgy vágyto, hogy aztán minden este mind egy rúd, járt hozzá a fiú képibe kísérteni egy ördög. Ahogy odaért, átváltozott, olyan lett, mind a fiú. Úgy megkínazta, hogy másnap nem is tudatt dógozni, olyan fáradt vót. (SZO, 37 éves nő, 1994)

(37) A lüdercrő édesapám magyarázott. Árva gyermek vót, mostohaanyja vót, s így került szógának ide a Telepre.

Egy léánygyermeknek meghalt az édesanyja, s járt haza lüderc képibe. A léány örvendett, hogy tudatt vele beszélgetni. Minden éjjel jött. S mondták neki, hogy ne álljon vele szóba, mer az a tisztátalan. De a léány nem hallgatatt senkire. Ecce öregebb emberek meglesték, amiko jött a lüderc. Másnap evették a léánt, s evítették a fonóba, ahol össze vótak gyülekezve a fiatalak. Oda is ement utána a lüderc, s úgy megrázta a házat, hogy majdnem összedőlt. Megijedt mindenki, s mondták a léánnak, hogy: – Na, most menj haza, hogy ne dőljen le a ház. (Mezőtóhá, 50 éves nő, 1980)

(38) Én éppeg láttam. Egy olyan tizenhárom-tizennégy éves vótam. És ementünk Egerbegyre a vásárba. Szokatt lenni november 15-én a nagyvásár. Azt mondja édesapám, azt mondja: – Asszany, készítsed – azt mondja –, a léánkat is viszem magammal, s viszem az ökröket is, hogy adjam el. Vót két ökre édesapámnak, két testvér. Összeegyezkedtünk Tóháton, még két család, romának, azak is jöttek, feültünk a szekérbe, s azak jöttek a tehenekkel, hogy adják el, s kötétték a szekér után. S ahogy mentünk, s kiértünk a detreheimi legelőre, az örkei hegyen, hát hajnalodott már, a hajnalcsillag jó magassan vót már, má nem vót sok reggelig, má úgy hajnalodott már, a hajnalcsillag jó magassan vót már, má nem vót sok reggelig, má úgy mentünk, estétő, indulunk. Ugyé, a marhák csendesesen mentek, szép holdvilágos idő vót, s nem vót hideg, olyan őszi idő, nyáriás levegő vót. S ecce csak, én szundikáltam a szekérbe, le vótam oda bújva a sarjúra, mi vót az, s hallam, hogy mondják, hogy: – Né hol van, né hol van, né hol megy! S akko édesapám kérdi: – E., aluszo? Mondam: – Én aluszak is, nem is. – Na, ülj fe hama, nézd meg, a lüderc most meen haza.

– Milyen volt?

– Olyan hosszú vót, mind egy jó nyomtatórúd, de úgy szórta a szikrákat, úgy szórta. Jó magassan ment. Na, aztán magyarázták az emberek, egyik is, másik is, hogy aztat milyen jó vóna leállítani. Hogy kéne leállítani. (AT, 65 éves nő, 1985)

(39) Az édesapám gyermekkorába hallatta, hogy magyarázták az öregek, hogy Egerbegyen járt egy léányhaz a lüderc. És vót egy jó beszédű ember, amelyik leállította. Tudta az órát és az utat, hogy melyik irányból jön, kiállott elejibe a vasvillával, és húzott egy nagy kört, mind a gyeremekek, amiko labdázok, és ő béállt a kör közepibe, és leszúrta a villát a földbe, és megállott ott s miko látta, hogy jön, akkor kivette a villát s feemelte: – Stop, állj meg. S akko le kellett szálljon a lüderc, leszállott, oda hozzája a körbe. Éppeg a karikába.

– Emberformában?

– Emberformába szállott le. S aztán beszélt a bácsi, egészen, amég kivirradatt. Tartatta szóval. Állandóan vallatta és kérdezte, amég reggel lett.

– Magyarul kellett vele beszélni?

– Aztán csak magyarul, ha magyar vagyak, én nem beszélhetek másképp, egy egész éjjel beszélni idegen nyelven nem tudok. Az ember tartatta szóval, reggelig vallatta, amiko má világosadatt, má olyan kínos vót, és úgy kérelte, hogy engedje el. Na, még mondjak valamit, még kérdezzek valamit, addig kérdezett, amíg kivilágosadatt, s akko kinyábo földhöz vágto magát, mind hamué vált. És meghalt. Na, így hallattam ezt a beszédet, mondta édesapám és mesélte ott az embereknek. Hogyha kerül egy jó beszédet, bátor ember, le tudja állítani. Me az most menyen, me e van késve, de este jön ahhoz az asszonyhoz, akko ke megállítani... (AT, 65 éves nő, 1985)

(40) Gyermekek vótam, lehettem olyan tízesztendőős gyermek. Ementem mámihoz Ludasra, azt mondja nekem a nagybátyám, az a nagybátyám, aki kihúzta a másíknak a fogát. Azt mondja: – Gyússz velem lóherét gyútni? Este. Menyek, hogyne. Lószekérre, menyek. Vót egy akkora ember, mind a... Kicsi ember. Azt mondták neki, Kicsi A. Nagy, sárga bajusza vót, kipödörve, s ügyes kicsi ember vót, de kicsi vót. Emenyünk lóherét gyúteni, sokan vótunk a faluból, a fiatalak az úrnak ejüttek lóherét gyúteni. Na, gyúttik a lóherét, gyúttik a lóherét, s így egy erdőhajlat van ott. Egyszer jön egy akkora tűz, mind egy nyomtatórúd. Elég az hozzá, azt mondja A. bácsi: – Te, adtak egy liter szeszet, hogy állítsam meg? No, há a fiatalak milyenek: – A. bácsi, kettőt adunk. – Te, csak egyet adjatok. Ement A. bácsi, vótak azak a régi magyar krajcárak, belészúrta a villát a földbe, s a villa nyelire reátette így né a krajcárt. Leszállt egy fekete ruhás úr elejibe. A villa mellé. Ez valóság vót, nem gyermekjáték. Erre a másíkok, miko látták, ehatták az úrnak a lóheréjét, s drumul, Ioane, cătă casă.²⁹⁶ Mindenki ement, mindenki eszökött. Ecce jött báyám, ne felejtsem szavam: – Gyere, ülj fe a szekérre – azt mondja –, menjünk. [Nevet.] De ez csak úgy szállott le, s evve csak úgy lehetett barátkozni, szóva szóbaállni, ha tudatt vele beszélni. Ha nem tudatt vele visszásan beszélni, szóva visszáfelé, nem hogy azt mondja, hogy villa, ellenkezöleg...

– A betűket visszáfelé?

– Igen, visszáfelé. Csak úgy lehetett vele beszélni. Elég az hozzá, hogy a másík térült, fordult, facsaradt, A. nem hatta, hogy menjen. Sehogyse. Mük ementiünk onnét, de azt mondta A. bácsi, miko má pitymalladt, akko má kérelte A. bácsit, hogy eressze el. A. bácsi olyan feltétellel engedte el, hogy többet, ahova indul, nem menyen. (FD, 52 éves férfi, 1980)

(41) Nekem ezt... mind az én édesanyám, nyugudjék, magyarázta nekem. Má én aztán nem láttam. Hogy az én nagyanyáék valamiko bírók vótak. Régen-régen, ez má sok évve ezölött. Me má én is 62 esztendőős vagyok, akko hány éve történetetett. Hogy ott lakatt... H.-nak a nagyapja ott lakatt. És onnét el vót menve a háborúba. A 14-es háborúba. És a felesége itthon vót. És ő olyan sokat búszult, a felesége, hogy úgy vót, hogy éjszaka jött hozzája. Kísértet vót, ez nem vót semmi. És mondja a... akkor jártak a csendörök. Azt mondja az én nagyanyámnak a csendör, azt mondja: – Mondja meg, azt mondja, bíró néni, ki lakik ott? – Hát – azt mondja –, egy öreg asszony. – Hát – azt mondja –, avval nines jól, oda jár a tisztátalan. Na, aztán kérdeztek. Hát, ő nem lát semmit. Nem akarta mondani senkinek. De már ettől kezdve napról napra mind gyengébb vót, mind gyengébb vót. És, azt mondja a csendör, azt mondja: – Bíró néni, én holnap este kiállok én is, többet soha nem jön el hozzája. S azt mondja, hogy egy fekete kutját hozott magával, és amikor jött, azt mondja, hogy ereszkedjék bé, a kéményen ment, mind egy olyan nyomtatórúd féle, egy olyan lángféle, mit tudam én, én nem láttam, csak hogy magyarázták. Úgy ment bé a kéményen. S akko a csendör a szuronyával a kutyaóba tette belé. Két hét alatt a kutya megdöglett. És ha nem lett vóna a csendör, azt mondták, hogy meghalt vóna. (VE, 62 éves nő, 1994)

Következtetések

1. A lüderc látása olyan kulturális képesség, amelyre az egyén gyermekkorában tett szert. A látni tanítást a felnöttek kezdeményezték. A tanítást megkönnyítette a természetközelség és a felnöttek közelsége. A lüderc látása intenzív emóciókat idéz elő.

2. A lüderc általi megszállottság az elmagányosodást követő depresszív állapot tünetegyüttesét jeleníti meg. A környezet hírbe hozzá a megszállott személy, imádkoznak érte, beszélgetésterápiával terelik el a figyelmét.

3. A lüderc általi megszállottal szembeni attitűd ambivalens: környezete elítéli, sajnálja, betegként viszonyul hozzá.

²⁹⁶ Irány, János, hazafelé.